

ПАХЛЕВАНЗАДЕ АЛЬБОРЗ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 343.123.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.41>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Статтю присвячено висвітленню підходів до питання реалізації принципу розумності строків на досудовому розслідуванні. Окреслено ступінь наукової розробленості проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні та теоретичне підґрунтя її вирішення.

У статті проаналізовано основні підходи до розуміння принципу, що є важливим для аналізу й вироблення підходів до тлумачення розумності строків. Початок перебігу строків може наступати залежно від бажання суб'єктів або всупереч їхньому бажанню.

Підкреслено значення принципів кримінального процесу, що полягає в тому, що вони становлять основу окремих інститутів кримінально-процесуального права та забезпечують узгодженість кримінально-процесуальних інститутів, гармонізують кримінально-процесуальні правовідносини і процесуальну форму правосуддя.

У статті зазначено, що наукова розробленість проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні на сучасному етапі наукового розвитку характеризується недостатнім рівнем. Теоретичним підґрунтям її вирішення є системний підхід, застосування якого дає змогу віднести досліджуванний принцип кримінального процесу до категорії міжгалузевих, що є системоутворюючим фактором як, власне, для системи загальних засад кримінального судочинства, так і для системи вищого рівня – визначених у ст. 129 Конституції України основних засад судочинства.

Наголошено на тому, що теоретичне осмислення вчення про строки створює доктринальну основу для вдосконалення нормотворчої та правозастосовної діяльності, якою, зокрема, є констатація двох способів обчислення часу (хронологічного і хронометричного); розуміння строку як юридичного факту, який використовується лише в сукупності з іншими елементами фактичного складу та не має самостійного значення; констатація того, що розумний строк – це оціночне поняття, яке ґрунтується на соціальному розумінні часу, є найбільш абстрактним і має потребу у тлумаченні з урахуванням конкретних обставин справи.

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, принцип, кримінальне провадження, розумність строків, досудове розслідування.

Pahlevanzade Alborz. Scientific approaches to the implementation of the principle of reasonable time in pre-trial investigation

The article is devoted to the coverage of approaches to the implementation of the principle of reasonableness of time in the pre-trial investigation. The degree of scientific elaboration of the problem of realization of the principle of reasonableness of terms on pre-trial investigation and the theoretical basis of its solution is outlined.

The article analyzes the main approaches to understanding the principle, which is important for the analysis and development of approaches to understanding the reasonableness of time. The beginning of the period may occur depending on the wishes of the subjects or against their wishes.

The importance of the principles of criminal procedure is emphasized, which is that they form the basis of individual institutions of criminal procedure law and ensure the coherence of criminal procedure institutions, harmonize criminal procedure and procedural form of justice.

The article notes that the scientific development of the problem of implementing the principle of reasonableness of time in the pre-trial investigation at the present stage of scientific development is characterized by an insufficient level. The theoretical basis for its solution is a systematic approach, the application of which the studied principle of criminal procedure can be attributed to the category of intersectoral, which acts as a system-forming factor in the system of general principles of criminal justice.

It is emphasized that the theoretical understanding of the doctrine of time creates a doctrinal basis for improving rule-making and law enforcement activities, which, in particular, are: the statement of two ways of calculating time (chronological and chronometric); understanding the term as a legal fact that is used only in conjunction with other elements of the actual composition and has no independent meaning.

Key words: *criminal procedural law, principle, criminal proceedings, reasonable time, pre-trial investigation.*

Вступ. У вітчизняній науці кримінального процесу на рівні монографічних досліджень чи не найбільш розробленою темою є проблема, пов'язана з досудовим провадженням. Так, на концептуальному рівні проблеми досудового розслідування висвітлювалися в роботах І.В. Глов'юк, О.П. Кучинської, О.І. Пашиніна, Д.В. Сімоновича, С.В. Слінько, О.А. Солдатенко, О.Ю. Татарова, К.О. Чаплинського, А.З. Якубової та інших учених.

Принципи кримінального провадження можна визначити як закріплені в законі найзагальніші фундаментальні правові положення, що відображають панівні в державі ідеї про належне у кримінальному провадженні, які, діючи системно, відрізняються соціальною зумовленістю, нормативністю, основоположністю, універсальністю й непорушністю, визначають спрямованість, форму й зміст стадій та інститутів кримінального провадження, забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів його суб'єктів, а їх порушення обов'язково тягне за собою скасування чи перегляд рішень у справі або застосування інших засобів процесуальної відповідальності.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити наявні наукові підходи до питання реалізації принципу розумності строків на досудовому розслідуванні у кримінальному процесі.

Результати дослідження. Варто зауважити, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 7 замість терміна «принципи» використовує поняття «загальні засади кримінального провадження» [1]. Фахівці висловлюють різні думки щодо доцільності такого підходу.

З'ясування семантики зазначеного поняття свідчить про те, що засада – це головне, вихідне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки [2, с. 325]. Своєю чергою слово «принцип», яке має латинське походження, також означає «початок», «основи». Принцип – це наукова чи моральна основа, фундамент, правило, підстава, від якої не відступають [3, с. 431]. У словнику іноземних слів надано таке тлумачення цього слова: «принцип (лат. *principium* – основа, початок): 1) основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норми поведінки; 3) основа устрою, дії якого-небудь механізму, приладу, установки» [4, с. 400]. Отже, ключові

чове семантичне значення терміна «принцип» – «основа», «початок» певного явища або процесу. У філософському розумінні принципом є теоретичне узагальнення найбільш типового, того, що констатує та виражає закономірність покладеного в основу пізнання загалом або в основу якої-небудь галузі знання зокрема. Стосовно ж практичної діяльності принцип означає одну з основних, загальних вимог, якій повинна відповідати ця діяльність [5, с. 44].

Відповідно, варто погодитися з ученими, які ототожнюють поняття «принцип» і «засада». Водночас вважаємо за доцільне приєднатися до думки Ю.П. Аленіна, який визначає принципи кримінального провадження як доктринально обґрунтовані основні правові положення, що відображають предмет і метод кримінального процесуального регулювання, демократичну природу кримінального провадження; визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів; спрямовують кримінальну процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством. При цьому до критеріїв визначення принципів кримінального провадження науковець відносить такі ознаки: 1) загальнообов'язкову нормативність; 2) доктринальну обґрунтованість; 3) загальний, фундаментальний характер правових положень; 4) спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; 5) відбиття предмета й методу кримінального процесуального регулювання та демократичної природи кримінального процесу; 6) відображення сутності і структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; 7) можливість реалізації в усіх, декількох чи одній кримінальній процесуальній стадії; 8) застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності або заходів захисту у зв'язку з порушенням якого-небудь принципу [6, с. 82].

Дуже суттєвим аспектом доповнює критерії визначення певного положення як принципу кримінально-процесуального права В.М. Тертишник, який зазначає, що це юридично закріплені ідеї (положення), які мають значення, як правило, норм права найвищої юридичної сили та прямої дії (більшість із них закріплені в Конституції України, а саме норми Конституції України є нормами найвищої юридичної сили), а отже, визначають спрямованість, сутність і зміст окремих процесуальних інститутів. Тобто норми, які суперечать змісту принципів правосуддя, застосуванню не підлягають і повинні узгоджуватися з визначеними засадами [7, с. 91–92].

Таким чином, значення принципів кримінального процесу полягає в таких особливостях: 1) є першоджерелом і становлять основу окремих інститутів кримінально-процесуального права; 2) являють собою суттєві гарантії правосуддя, забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 3) синхронізують усю систему процесуальних норм і забезпечують узгодженість кримінально-процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; 4) дають юридичну базу для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм і розв'язання суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права; 5) стають внутрішнім регулятором поведінки учасників судочинства; 6) вносять упорядкованість у розв'язання питань, щодо яких є прогалини у праві, та у випадках застосування права за аналогією; 7) слугують основою й вихідним положенням для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів і правових норм, розвитку процесуальної форми та процесуальних гарантій правосуддя; 8) стають внутрішнім регулятором поведінки учасників судочинства; 9) гармонізують кримінально-процесуальні правовідносини та процесуальну форму правосуддя; 10) спрямовують розвиток кримінально-процесуального права в напрямі реалізації ідей правової держави загалом та забезпечення верховенства права у сфері правосуддя зокрема [7, с. 94].

Свою чергою під системою принципів кримінального провадження в науковій літературі з кримінального процесу запропоновано розуміти інтегровану, структурно впорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених принципів, кожен із яких характеризується змістовою визначеністю, відносною самостійністю та автономністю функціонування, а також можливістю взаємодії один з одним усередині системи та з іншими правовими явищами поза системою з метою забезпечення найбільш оптимального досягнення завдань кримінального судочинства [8].

Таким чином, системою є цілісна єдність структурно відокремлених, проте пов'язаних між собою елементів, які реалізують окремі функції в умовах конкретного зовнішнього середовища. Зв'язок між елементами самої системи кращий, ніж зв'язок будь-якого елемента системи з елементами іншої системи, у тому числі з елементами зовнішнього середовища. Ці особливості дають змогу розмежувати різні системи, а також відмежувати систему від середовища функціонування [9, с. 34]. У зв'язку із цим система повинна мати такі ознаки, що відрізняють її від несистемних утворень: по-перше, система становить цілісний комплекс взаємодіючих елементів; по-друге, вона створює особливу єдність із середовищем; по-третє, система, яку досліджують, як правило, являє собою елемент вищої системи; по-четверте, елементи інших підпорядкованих систем виступають як нижчі системи.

Усі зазначені теоретичні положення об'єктивно властиві й системі принципів (загальних засад) кримінального провадження.

Застосування системного підходу до досліджуваної проблеми дає можливість стверджувати, що в разі об'єднання принципів в одну систему виникає якісно нове утворення, у якому його складові елементи, перебуваючи в постійній взаємодії, передають один одному частину своїх властивостей і створюють взаємозумовлену цілісну основу для нормального регулювання всіх процесуальних відносин, завдяки чому підвищують ефективність функціонування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. О.П. Кучинська запропонувала розподіл зазначених принципів кримінального провадження за функціональною спрямованістю на дві групи: 1) принципи, що за змістом спрямовані на забезпечення встановленого процесуального порядку кримінального провадження; 2) принципи, що за змістом спрямовані на забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [8]. Очевидно, що запропонована двоблокова система принципів кримінального провадження цілком підпорядкована завданням свого дослідження, пов'язаного з визначенням ролі загальних засад кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників.

В останніх дослідженнях провідні фахівці надають більш складну класифікацію основних засад кримінального провадження [6; 7]. Так, В.М. Тертишник пропонує доповнити ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України принципами презумпції добропорядності людини, здійснення правосуддя тільки судом, незалежності суддів і процесуальної самостійності слідчого, забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, пропорційності (допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності), допустимості розгляду справи тільки в межах пред'явленого обвинувачення, свободи оскарження процесуальних дій і рішень, документованості процесу, забезпечення встановлення об'єктивної істини, справедливості, реабілітації незаконно обвинувачених та осіб, щодо яких мало місце порушення їхніх прав. При цьому вчений систему основ кримінального судочинства класифікував на три групи: а) загальноправові; б) міжгалузеві; в) галузеві [7, с. 98–100].

Віднесення принципу розумності строків до класифікаційної групи міжгалузевих загальних засад кримінального провадження (що, на нашу думку, є цілком виправданим) та наведене в Конституції України визначення досліджуваної загальної засади як одного з принципів судочинства зумовлює необхідність звернутися під час визначення наукової розробленості предмета нашого дослідження також до здобутків інших галузей юридичної науки, переважно процесуальних, а також до наукового фундаменту, розробленого теорією права.

З приводу визначення рівня наукової розробленості принципу розумності строків у наукових положеннях інших юридичних дисциплін необхідно відштовхуватися насамперед від концептуальних основ темпоральних характеристик права, що розроблені теоретиками держави й права.

Як слушно зазначає І.Г. Оборотов, дослідження хронології та хронометрії правового буття має вагомe значення для будь-якої галузевої юридичної науки та для будь-якої галузі права, оскільки теоретичне осмислення вчення про строки, вивчення проблеми формаль-

но-визначених та оціночних темпоральних понять створює доктринальну основу для вдосконалення нормотворчої і правозастосовної діяльності [10, с. 6–7]. І.Г. Оборотов, ґрунтуючись на здобутках інших дослідників, вдало сформулював та успішно вирішив такі актуальні завдання: 1) з окреслення основних характеристик часу та визначення найбільш значимих категорій, які можуть бути використані в дослідженні правової реальності; 2) щодо актуалізації феномену правового часу, виділення його форм, властивостей і функцій; 3) із систематизації наукових знань, пов'язаних із питаннями хронології та хронометрії правового буття; 4) стосовно визначення поняття строків та здійснення їх класифікації; 5) з проникнення у проблему використання формально визначених та оціночних темпоральних понять у вітчизняному законодавстві тощо [11, с. 2].

Окрім теоретичні здобутки згаданих наукових досліджень можуть бути використані й під час обґрунтування певних загальних темпоральних кримінально-процесуальних положень, однак жодним чином не розкривають якісь аспекти проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні.

С.Б. Фомін у дисертаційній роботі мав на меті з'ясувати сутність принципу швидкості в системі основних засад кримінального судочинства, визначити поняття, види й функціональне призначення кримінально-процесуальних строків, розробити науково-практичні рекомендації, спрямовані на встановлення строків, які забезпечили би швидкість судочинства та гарантували би захист прав і законних інтересів учасників процесу [12, с. 5].

Дисертація С.О. Заїки була спрямована на вирішення наукового завдання з оновлення наукової концепції строків у кримінально-процесуальному праві, пристосування її до тогочасних умов, щоб вона могла бути використана як теоретична основа під час підготовки й уточнення в контексті європейських стандартів відповідних положень чинного кримінально-процесуального законодавства та розроблюваного на той час проекту Кримінального процесуального кодексу України. У роботі було вирішено такі важливі на час її написання наукові завдання: а) з'ясовано та сформульовано поняття кримінально-процесуального строку; б) визначено юридичну природу, значення, порядок обчислення строків у кримінальному процесі та основні причини їх порушення; в) розроблено характеристики та здійснено дослідження призначення різних видів строків у кримінальному судочинстві, надано на цій основі їх оновлену класифікацію; г) виявлено проблеми та інші недоліки правової регламентації окремих видів строків, розроблено пропозиції щодо їх подолання; д) розроблено рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання строків та їх обчислення у кримінальному процесі з метою забезпечення оптимального співвідношення інтересів суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності [13, с. 6–7].

У роботі «Принцип розумного строку кримінального судочинства» (2014 р.) О.С. Архіпов визначив мету дослідження теоретичних і правових положень принципу розумного строку кримінального судочинства, особливості його реалізації у стадії попереднього розслідування, а також проаналізував розвиток наукових уявлень про можливість забезпечення розумного строку в кримінальних справах, надав рекомендації з удосконалення кримінально-процесуального законодавства.

У дисертації І.В. Малофєєва «Розумний строк як принцип кримінального судочинства» сформульовано доктринальне визначення принципу розумного строку кримінального судочинства, встановлено його місце й роль у системі кримінально-процесуальних принципів, розроблено пропозиції щодо усунення недоліків і прогалин, що перешкоджають забезпеченню розумного строку кримінального судочинства, та запобігання їм [14].

С.Б. Некенова в роботі «Принцип забезпечення права особи на розумний строк кримінального судочинства» переслідувала мету розробити теоретичну модель принципу забезпечення права особи на розумний строк кримінального судочинства, що засновується на визнанні позитивним законом права особи на розумний строк кримінального судочинства як блага, яке відбиває інтерес особи у встановленні меж її стану невизначеності й занепокоєння у зв'язку з провадженням у кримінальній справі, а також визначити систему правових засобів захисту цього інтересу [15].

Водночас через принципову, концептуальну відмінність кримінального процесу України від закордонного законодавства та практики його застосування, що було проаналізоване в роботах зазначених авторів, співпадіння предмета дослідження не відбувається, а використання окремих теоретичних здобутків щодо темпоральних кримінально-процесуальних категорій здатне збагатити вітчизняну науку насамперед через застосування компаративного підходу в методології дослідження.

Висновки. Таким чином, розгляд питання наукової розробленості проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні дає змогу сформулювати висновок про те, що зазначене питання на сучасному етапі наукового розвитку характеризується недостатнім рівнем розробленості. Теоретичним підґрунтям вирішення проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні є системний підхід та теоретико-правове вчення про строки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (у редакції Закону України від 16 листопада 2017 р. № 2213-VIII) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.09.2020).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1980. Т. 3. 555 с.
4. Словарь иностранных слов. Москва : Русский язык, 1986. 827 с.
5. Полянский Н.Н. Методика ведения семинара по уголовному процессу. *Социалистическая законность*. 1952. № 12. С. 41–46.
6. Аленін Ю.П. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 78–89.
7. Тертишник В.М. Кримінальний процес України : підручник. 7-ме вид., доп. і перероб. Київ : Алерта, 2017. 840 с.
8. Кучинська О.П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 39 с.
9. Урбан В.В. Разумный срок уголовного судопроизводства в системе принципов уголовного судопроизводства. *Вестник Удмуртского университета*. 2013. Вып. 3. С. 198–200.
10. Оборотов І.Г. Темпоральні грані права : монографія. Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. 230 с.
11. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 20 с.
12. Фомін С.Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 207 с.
13. Заїка С.О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 271 с.
14. Малофеев И.В. Разумный срок как принцип уголовного судопроизводства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2014. 217 с.
15. Некенова С.Б. Принцип обеспечения права лица на разумный срок уголовного судопроизводства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2015. 262 с.

